

Віталій ТЕЛЬВАК,
м. Дрогобич

ЛЬВІВСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ У СТАНОВЛЕННІ ІСТОРИЧНОЇ ШКОЛИ МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО

У статті з'ясовано вплив науково-педагогічної праці Михайла Грушевського у Львівському університеті на процес формування його історичної школи. Зроблено висновок про важливість лекційних курсів і наукового семінару вченого у фаховому вишколі молодих українських істориків.

Ключові слова: М. Грушевський, Львівський університет, науковий семінар, історична школа, учні.

Telvak V. Lviv University in the Mikhaylo Hrushevsky's historical school development. M. Hrushevsky scientific and educational activities' impact on his historical school forming process in Lviv University are clarified in the article. It is concluded the importance of scientist's lectures and scientific seminar in the professional formation of young Ukrainian historians.

Key words: M. Hrushevsky, Lviv University, scientific seminar, historical school, students.

Тельвак В. Львовский университет в становлении исторической школы Михаила Грушевского. В статье исследовано влияния научно-педагогической деятельности Михаила Грушевского во Львовском университете на процесс формирования его научной школы. Сделан вывод о важности лекционных курсов и научного семинара ученого в профессиональном становлении молодых украинских историков.

Ключевые слова: М. Грушевский, Львовский университет, научный семинар, историческая школа, ученики.

Постановка проблеми. Прискіплива увага істориків науки до феномену львівської історичної школи Михайла Грушевського є вповні зрозумілою, адже це було перше неформальне об'єднання українських науковців, що заклало підвалини модерної вітчизняної історіографії. Доволі докладно реконструюючи цей схолярний феномен, дослідники за сформованою ще на початку ХХ ст. традицією акцентують увагу на значущості організаційних структур Наукового товариства імені Шевченка у становленні школи. При цьому цілковито на другий план відходить науково-педагогічна праця М. Грушевського у Львівському університеті. Загалом погоджуючись із важливістю НТШ як інституційної підвалини львівської історичної школи, все ж відзначимо, що саме завдяки своїм можливостям як професора вищої школи видатний історик мав можливість зустріти заохочену вивченням рідного минулого українську молодь і залучити її до реалізації власної наукової програми. Тож вважаємо за необхідне реконструювати науково-педагогічну працю М. Грушевського у Львівському університеті з огляду на формування його наукової школи.

Аналіз досліджень. Львівська історична школа Михайла Грушевського вже понад сто років перебуває у центрі наукових зацікавлень українських історіографів. Протягом першої половини ХХ ст. найбільший внесок в осмислення закладеної видатним ученим схолярної традиції зробили його учні [6–10], а згодом діаспорні вчені [1]. За доби незалежності львівська історична школа стала об'єктом активної історіографічної рефлексії, вершиною якої стало написання дисертаційного дослідження Василем Педичем, що згодом з'явилося у вигляді монографії [11–13]. Разом із тим, у наявній

літературі вочевидь недооцінено внесок університетських викладів М. Грушевського у становлення його школи.

Метою статті є з'ясування впливу науково-педагогічної праці М. Грушевського на процес формування львівської історичної школи.

Виклад основного матеріалу. Реконструюючи схоларні плани М. Грушевського, можемо аргументовано твердити, що творення історичної школи у Львові було у його планах одразу після приходу на професорську посаду, адже втілити в життя масштабні проекти молодого вченого неможливо було самотужки. Про це свідчить уже його перша інавгураційна лекція, в якій він вирішив за необхідне спеціально звернутися до тієї частини аудиторії, «що мають охоту студіювати зо мною історію *viribus unitis*» [3, 14]. Відзначимо, що Львівський університет на той час уже мав традицію формування у його стінах історичних шкіл. Згадаємо тут хоча б школу польського історика та першого голови Історичного товариства у Львові Ксаверія Ліске [17]. Врешті, це була звичайна практика у вищій школі того часу, коли, посідаючи університетську кафедру, вчений намагався згуртувати навколо себе учнів для реалізації власної наукової програми.

Тож М. Грушевський мав усі підстави розраховувати на те, що посада професора дасть йому можливість підбирати собі учнів із найбільш здібних до наукової роботи студентів. Вчений згадував: «Я кинувся в сю роботу з молодечим завзяттям, не відчуваючи ще тих розчаровань і трудного положення, яке чекало мене в Галичині» [5, 201]. Йшлося про те, що реалії Львівського університету виявилися далекими від запевнень київських наставників. В «Автобіографії» М. Грушевський із прикрістю писав, «що ті надії на прихильні обставини для українського культурного і спеціально наукового розвою, на прихильність до національної української ідеї зі сторони правительства й поляків, з якими я йшов до Галичини, покладаючися на запевнення ліпше обізнаних з галицькими обставинами киян старшої генерації, – опираються на фальшивих запевненнях зі сторони поляків, які дорогою «угоди», ціною деяких подачок на культурно-національнім полі хотіли задавити всякий опозиційний, свободолюбивий рух серед галицьких русинів [...]. З другого боку, відносини до польської університетської колегії, які хотіли мати в мені покірнього сателіта польського панування, скоро зіпсувалися вповні й давали чимало прикростей» [5, 201].

Ілюструючи згадані «прикрості», згадаємо, наприклад, що практично від самих початків викладацької кар'єри М. Грушевського університетська адміністрація, котра належала полякам, починає всіляко контролювати його педагогічну діяльність, побоюючись, що український професор на своїх заняттях займається політичною агітацією молоді. Так, ще в 1895 р. декан історичного факультету К. Войцеховський, відвідавши семінари М. Грушевського, назвав його наукові аргументи на користь власного розуміння ключових моментів української історії «політичними» [14, 107]. Також М. Грушевському, який принципово виступав на засіданнях факультету українською мовою, оскільки в університеті формально були рівноправні дві так звані крайові мови – українська і польська, забороняли виступати «по-хлопському». Він у таких випадках залишав засідання зі скандалом.

Ще однією трудністю було те, що як професор Львівського університету М. Грушевський знаходився в далеко гірших умовах порівняно зі своїми польськими колегами. Адже за статусом кафедра українського вченого була додатковою, створеною *ad personam* як результат польсько-українського політичного компромісу, тож і предмети по цій кафедрі не належали до обов'язкових, що формувало відповідне скептичне ставлення до неї з боку університетської адміністрації та деяких студентів. Згадана обстави-

на врешті відбилася й на назві кафедри М. Грушевського – «друга кафедра всесвітньої історії з особливим оглядом історії Східної Європи» з українською викладовою мовою.

Також не всі студенти Львівського університету, охочі відвідувати виклади М. Грушевського, могли це зробити. Так, студентам-теологам для відвідування дисциплін, що читалися на інших факультетах, потрібен був спеціальний дозвіл. Український професор розумів важливість того, щоб курс рідної історії зайняв належне місце й у підготовці майбутніх народних проповідників. Проте добиватися дозволу студентам-теологам слухати лекції вченому довелося цілих три роки.

Втім, незважаючи на неприхильні обставини, молодий учений, як писав в «Автобіографії», «не стратив духу і не подався супроти таких трудностей» [5, 202]. Крім загального лекційного курсу з історії України, в університеті український професор вів також ряд спецкурсів: «Історіографія руська», «Великий рух народів», «Боротьба за Галичину та Волинь в XIV в.», «Історія Східної Європи в XVII в.», «Історія Руси XVII-XVIII в.» та джерелознавчий семінар «Історичні вправи». Українофільські погляди М. Грушевського, його постава соборника та реноме визначного україніста притягували українське студентство, і на лекції до молодого професора записалися всі, хто зачисляв себе до українства. Тож підсумовуючи у 1898 р. свою педагогічну працю, М. Грушевський мав повне право пишатися її результатами: «[...] Що ся кафедра мала спеціальне значіння в найновішій розвої нашої науки, то се вже, позволю собі заявити рішучо, не є вплив самої катедри, а моєї малої особи. Я викладаю предмет, не заведений в програму іспитів, отже, нікому не обов'язковий, при іспитах не питаю, взагалі маю всі шанси против себе, і коли при тім всім вплив сеї катедри слідно в нашій науковій розвої, то се вже тільки моя особиста заслуга, більше нічия» [4, 120].

Враження від лекцій М. Грушевського, наскільки про це можемо судити зі спогадів його слухачів, були до певної міри контраверсійними. З одного боку, правдиве захоплення викликала його величезна ерудиція, ознайомленість із провідними історіографічними практиками. «Відкриттям Америки було для нас цитування цілої маси творів із російської історичної літератури, про існування яких ми досі не мали нагоди дізнатися, бо багату російську літературу й польські професори й управа університетської бібліотеки зовсім ігнорували, – згадував лекції М. Грушевського один із його учнів. – Тлом цілого першого курсу викладів було основне обговорення цілого норманського питання з повним науковим апаратом, і ми всі відразу стали завзятими антинорманістами» [7, 795]. З іншого – слухачі неодноразово вказували на вади Грушевського-лектора. Наприклад, Іван Крип'якевич згадував: «Лекції його [М. Грушевського] були малоінтересні. Він відчитував частини своєї «Історії України-Руси», які готовив до друку, не пригтовляючи їх спеціально для викладу, так, що матеріал був сухий і непрозорий» [10, 89]. Також і стиль читання лекцій в очах молоді залишав багато побажань. Так, Мирон Кордуба писав: «Викладав строго річево, може дещо засухо. Говорив дуже бистро, ні на хвилю не зупиняючися, і ті споміж нас, слухачів, які записували його виклади, попадали часто в розпуку, не могучи поспіти за професором» [10, 795].

Натомість зовсім інше враження у студентів про М. Грушевського склалося від його наукового семінару. Відзначимо, що оскільки кафедра українського вченого, як про це йшлося вище, перебувала на своєрідних других ролях на факультеті, то й повноцінного наукового семінару йому не належалося, адже йшлося про значний кошторис, затверджуваний у столиці. За підтримкою у цій справі М. Грушевський навіть звертався до визначного галицького політика, посла до австрійського парламенту Олександра Барвінського. В листі до останнього молодий професор просить використати свій вплив

в освітньому міністерстві у Відні: «Також потовчіть там [...] про семінар мій – хоч се мені навіть не хотілося б – побільшувати число годин, але се конечно потрібне» [16, 83] [підкреслення наше – авт.].

Науковий семінар М. Грушевського отримав назву «Історичні вправи». Усвідомлюючи важливість тісного професійного контакту з молоддю, вчений вказував, що «до семінарійних занять прив'язував я все особливу вагу, стараючись впровадити здібніших слухачів в самостійні наукові заняття» [5, 204]. Відзначимо, що слухність такого дидактичного акценту визнається аксіоматичною й донині, адже саме прямий безпосередній контакт учителя зі своїми учнями є обов'язковим фактором для створення наукової школи. Вона може існувати тільки в прямому спілкуванні, що єднає незримою ниткою вченого з учнями і яке не можна замінити жодними підручниками. Ці відносини не зводяться до простої трансляції знань і умінь від вчителя до учнів, а в значній мірі полягають в оволодінні його стилем дослідження. Семінарські заняття виховували у студентів потребу в науковому пошуку, в перевірці вже встановлених фактів, їх самостійному аналізі й були спеціальною установкою на підготовку дослідника, а не лише історика, який володіє тим чи іншим обсягом знань. «Там [на семінарах] обговорювався, – згадує учень М. Грушевського Микола Чубатий, – не тільки сам предмет семінарійної праці, але також так конечно потрібні проблеми методи історичного досліду та джерелознавства. Тих проблем все повна голова професора» [15, 78–79].

Якщо лекції вченого, як ми згадували вище, не відрізнялися емоційністю викладу та барвистістю стилю, то на семінарах учений цілком перевтілювався у жвавого та коректного співбесідника. Саме завдяки семінарам формувався науково-історичний світогляд молодих учених, постійно вдосконалювалася методика дослідницької праці. Тут учні М. Грушевського пройшли серйозну історичну школу, яка дала їм необхідні методологічні орієнтири і тверді знання історичних дисциплін: історіографії, археографії, бібліографії, хронології, дипломатики, палеографії, сфрагістики, геральдики, іконографії, історичної географії тощо. Про високий рівень організації та проведення семінару згадували практично всі чоловічі представники львівської школи. Так, І. Крип'якевич писав, що «дуже цінний був його [М. Грушевського] семінар («історичні вправи», як це називалося офіційно, бо справжнього семінара Грушевському не дозволено). Тут старші студенти читали свої роботи і над ними вели дискусію» [10, 89].

Велику роль в успішності семінарів М. Грушевського відіграло й те, що його учні були безпосередніми свідками творчого процесу багатогранної наукової діяльності вчителя. Це давало дуже багато для їх власного становлення як науковців, які пройшли серйозну історичну підготовку, що дала їм міцні методичні основи і тверді знання. Під час семінарських занять М. Грушевський ніколи не нав'язував учням власних переконань, а навпаки – підштовхував їх до роздумів та прийняття самостійних рішень, підносили важливість критичного мислення. І. Крип'якевич з цього приводу згадував у своїй «Автобіографії»: «Навіть дуже впливовий Грушевський не накидав нам якоїсь одної доктрини, а навпаки, вироблював критичний змісл до явищ і скептицизм до плитких теорій» [10, 89].

Якість здобутих на лекціях і семінарах знань і умінь студенти повинні були продемонструвати на колоквіумах. «До колоквій, – згадував один з учнів М. Грушевського, – ми вчилися прямо з томів його історії» [10, 89]. Загалом у пам'яті своїх студентів український професор постає вимогливим, але доброзичливим педагогом, метою якого було допомогти молодим колегам краще усвідомити сильні та слабкі сторони засвоєння дисципліни. І. Крип'якевич, котрий залишив чи не найбільш розлогі спогади

про вчителя, писав, що М. Грушевський «вимагав багато, але ставив високі ноти» [10, 89].

Студентів, які відзначилися на роботі семінару особливими успіхами та наполегливістю, М. Грушевський запрошував до тіснішого кола своїх учнів, з якими займався не лише в університеті, але й нерідко вдома у вільний від роботи час. Така форма занять, доволі поширена у той час, отримала в нього назву *privatissima*, тобто приватних студій. Сам учений надавав особливо великого значення такій формі педагогічної праці. В «Автобіографії» він згадував: «[...] Вів я приватні наукові заняття поза університетом з студентами – своїми слухачами й сторонніми (роздавав книжки до рефератів і оцінок, потім відчитувано ті реферати, розбирано, а по справленню друковано, котрі ліпші)» [5, 204]. Згадані *privatissima* на ціле життя запали у пам'ять його учнів як свідчення найбільшої залученості до особи вчителя та його наукової справи. Через багато років І. Крип'якевич, наприклад, писав: «[М. Грушевський] часто запрошував студентів до своєї хати, де мав чудову бібліотеку; кожної хвилини двері його хати були для них відчинені, він ніколи не шкодував свого дорогоцінного часу на балачки з «недопеченими» вченими. Він мав таку вдачу, що не раз одним жартівливим слівцем умів заохотити до праці, а загонистих умів стримати легеньким посміхом» [9, 460].

На згаданих заняттях М. Грушевський на власному прикладі продовжував вчити початківців, черпати відомості безпосередньо з джерел, формуючи тим самим стиль наукової роботи. Таке навчання шляхом наслідування мало значний педагогічний ефект – інтенсифікувало процес оволодіння досвідом наукової творчості. Осмислюючи цю проблему, один із представників львівської школи відзначав: «В цьому заслуга Грушевського, що сам був незвичайно витривалим науковим працівником і в нас, молодих, умів відхнути замилювання до дослідчої праці» [10, 98].

Особливу увагу у спілкуванні з молодими дослідниками вчений звертав на те, щоб їх робота була добре організована, щоб вони мали найширшу інформацію про стан історичних досліджень. Глибоке розуміння завдань, які стояли перед українською історіографією, а саме – формування модерної національної історичної ідеології, змушувало М. Грушевського підвищувати вимоги до професійної підготовки початкуючих істориків, яким недостатньо було вміння читати і тлумачити текст документу, а потрібно було мати високий рівень загальної культури і освіти, щоб бути здатним зрозуміти, відчувати і відтворити історичне минуле у всій його повноті для обґрунтування права українського народу на самостійне існування. Він поставив підготовку майбутніх істориків на професійний ґрунт, беручи до уваги вимоги і потреби тодішньої історичної науки. На заняттях обов'язково проводилося навчання основ джерелознавчої методики, зокрема опанування бібліографічної і архівної евристики, виявлення історичної цінності джерел, оволодіння основами історіографічного аналізу. Відтворюючи особливості формування львівської школи, один з учнів М. Грушевського згадував: «Молоді історики спершу під проводом професора читали й пояснювали історичні джерела, обговорювали праці інших дослідників, потім діставали опрацьовувати різні завдання й так поволі втягалися до самостійної наукової праці» [9, 460].

М. Грушевський переконував своїх учнів, що не можна обмежуватися лише знаннями минулого, потрібно коректно пояснювати його, а це можливо тільки через ґрунтовний синтез історичних явищ. Тому, на думку професора, не можна замикатися лише на пошуку джерел, потрібна скрупульозна критична робота над ними. Таким чином, одним із головних завдань історика він бачив глибоку науково-синтетичну роботу. М. Грушевський пропагував серед учнів індуктивний метод історичного пізнання, вимагаючи

від них рухатися вперед від одиничного до загального, від часткового до цілого і тільки на групах твердо встановлених фактів виводити загальні висновки, які б піддавалися критичній перевірці. Нічого не приймати на віру, перевіряти факти, навіть до джерел ставитися з обережним скептицизмом, аналізувати і порівнювати їх, вишукуючи зерно правди, – таким був підхід вченого до історичного дослідження. Відзначимо, що закликаючи критично відноситись до всього, професор М. Грушевський сам не уникав критики, втім, і з боку своїх учнів. «Свою працю, – писав М. Кордуба, – він будував, можна сказати, на очах читачів [насамперед учнів – авт.], впроваджуючи їх до середини своєї лабораторії, дозволяючи, а навіть помагаючи їм слідкувати за кожним каменем, вкладеним до тої будови. Можливо, ця метода надмірно побільшує обсяг окремих томів, іноді дошкульно утруднює схопити загальні контури, зрештою, є надто втомлююча для звичайного читача, але спеціалістам-дослідникам дає ідеальну можливість перевіряти автора в найменших деталях» [6, 41].

Відзначимо, що напротивагу історіографам ХХ – початку ХХІ ст., сам М. Грушевський досить високо відгукувався про потенціал Львівського університету у становленні його школи. Оцінюючи свою науково-педагогічну роботу на галицькому терені, він відзначав: «[...] Все-таки з мого семінару і тих *privatissima* повиходило чимало людей, які полишили деякий, а часом і досить значний слід в науковій роботі, а деякі роблять науково і далі, неважаючи на тяжкі обставини» [5, 204].

Висновки. У підсумку відзначимо, що саме М. Грушевський першим на західноукраїнських землях звернув увагу на важливу проблему підготовки наукових кадрів національних істориків. При цьому особливу вагу мала його науково-педагогічна праця у Львівському університеті. Саме у його стінах видатний учений мав можливість захопити українську молодь рідним минулим, а через науковий семінар відібрати її найкращих представників для систематичної дослідницької роботи. Згадану особливість функціонування львівської школи досить влучно підмітив І. Крип'якевич, відзначивши, що «головну вагу Михайло Грушевський прикладав до того, щоб до праці притягнути молодих адептів науки, що свіжо виходили з університету й мали відповідну методичну підготовку. Він заохочував до наукової праці своїх студентів, вихованців власного наукового семінару, привчав їх до легших робіт, особливо в рецензійному відділі Записок, публікував зібрані ними наукові причинки і матеріали і старався утримати їх у постійних зв'язках з Науковим товариством імені Шевченка» [8, 395].

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Атаманенко А. Розвиток грушевськознавства в діяспорі / Алла Атаманенко // Український історик. – 2006–2007. – № 4 / 1–2. – С. 154–182.
2. Гоцуляк В. В. Наукові школи в українській історіографії кінця ХІХ – початку ХХ ст. : історіографічний аспект / В. В. Гоцуляк // Сіверянський літопис : Всеукраїнській журнал. – Чернігів, 2002. – Січень-лютий. – № 1 (43). – С. 56–65.
3. Грушевський М. Вступний виклад з давньої історії Руси, виголошений у Львівському університеті 30 вересня 1894 р. / Михайло Грушевський // Михайло Грушевський і Західна Україна. Доповіді й повідомлення наукової конференції. – Львів, 1994. – С. 5–14.
4. Грушевський М. Як мене спроваджено до Львова (Лист до хв. редакції «Діла») / Михайло Грушевський // Грушевський М.С. Твори: У 50 т.; / [ред. кол. : П. Сохань, Я. Дашкевич, І. Гирич та ін.; голов. ред. П. Сохань] – Львів : Світ, 2002. – Т. 1 : Серія «Суспільно-політичні твори (1894–1907)». – С. 117–122.
5. Грушевський М. Автобіографія, 1906 / Михайло Грушевський // Великий Українець : матеріали з життя та діяльності М. С. Грушевського / [упоряд. та підгот. текстів та фотоматеріалів, комент. та приміт. А. П. Демиденка]. – К. : Веселка, 1992. – С. 197–213.

6. Кордуба М. Грушевський як учений / Мирон Кордуба // Український історик. – 1984. – № 1–4. – С. 35–44.
7. Кордуба М. Приїзд проф. Грушевського до Львова (особисті спомини) / Мирон Кордуба // Вісник СВУ. – 1916. – Ч. 128. – С. 794–795.
8. Крип'якевич І. Історично-філософська секція НТШ під керівництвом Михайла Грушевського у 1894–1913 роках / Іван Крип'якевич // Записки НТШ. Праці історико-філософської секції. – Том ССХХІІ. – Львів, 1991. – С. 392–411.
9. Крип'якевич І. Михайло Грушевський. Життя і діяльність / Іван Крип'якевич. – Львів : «Просвіта», 1935. – 63 с.
10. Крип'якевич І. Спогади (Автобіографія) / Іван Крип'якевич // Іван Крип'якевич у родинній традиції, науці, суспільстві / [відп. ред. Я. Ісаєвич, упор. Ф. Стеблій]. Україна : культурна спадщина, національна свідомість, державність. Збірник наукових праць, 8 / Інститут українознавства ім. І.Крип'якевича НАН України. – Львів, 2001. – С. 75–140.
11. Педич В. Історична школа Михайла Грушевського у Львові / Василь Педич. – Івано-Франківськ, 1997. – 208 с.
12. Педич В. Основні напрямки наукової діяльності історичної школи Михайла Грушевського у Львові (1894–1914 р.р.) / Василь Педич // Багатокультурне історичне середовище Львова в ХІХ і ХХ століттях / [за ред. Л. Зашкільняка і Єжи Матерніцького]. – Львів-Жешув, 2006. – Том ІV. – С. 240–252.
13. Педич В. Роль історичного семінару М.Грушевського у формуванні Львівської історичної школи / Василь Педич // Михайло Грушевський і Львівська історична школа : мат. конф. (Львів, 24-25 жовтня 1994 р.). – Нью-Йорк – Львів, 1995. – С. 49–51.
14. Расевич В. Еволюція поглядів Михайла Грушевського в перший рік після прибуття до Львова / Василь Расевич // Михайло Грушевський і Львівська історична школа : мат. конф. (Львів, 24-25 жовтня 1994 р.). – Нью-Йорк – Львів, – С. 107–113.
15. Чубатий М. Додаткові спомини про Михайла Грушевського з 1912–1914 рр. / Микола Чубатий // Український історик. – 1975. – Ч. 3-4. – С. 78–79.
16. «Не маю іншого, більшого інтересу ніж добро свого народу» [Листи М. Грушевського до О. Барвінського] / [Передмова, публікація та примітки Л. Зашкільняка] // Пам'ять століть. – 1996. – № 2. – С. 83.
17. Maternicki J. Polskie szkoły historyczne we Lwowie w XIX w. / Jerzy Maternicki // Wielokulturowe środowisko historyczne Lwowa w XIX i XX w. Tom III. Pod redakcją Jerzego Maternickiego, Leonida Zaszkiłniaka. – Rzeszów : Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, 2005. – S. 23–45.

Статтю подано до редакції 06.10.2014 р.